

Ekonomi handlar i grunden om att hushålla med knappa resurser – en fråga som varit central genom hela det moderna samhällets historia. Vad som räknats som "god ekonomi" har däremot skiftat över tid. I *Sätt ekonomin på plats* utforskar forskare och praktiker lokal ekonomi både som kunskapsfält och som ett växande samhällsfenomen. Boken visar hur lokal ekonomi kan fungera som en drivkraft för hållbar samhällsförändring och belyser de idéer och det handlande som utvecklas i relation till den lokala ekonomin. I bokens texter diskuteras också hur lokalekonomiska perspektiv kan komplettera andra ekonomiska idétraditioner.

Sätt ekonomin på plats har sin bakgrund i den nationella konferensen Lokalekonomidagarna, som har arrangerats sedan år 2000. Boken är en uppföljare till *Lokal ekonomi för en hållbar tillväxt* (2005).

ISBN 978-91-89944-10-7

Sandström Syssner SÄTT EKONOMIN PÅ PLATS

Emil
Sandström
Josefina
Syssner
(red.)

DOKUMENT
PRESS

Sätt ekonomin på plats

*Lokal ekonomi
i teori och praktik*

Emil Sandström
Josefina Syssner

SÄTT
EKONOMIN
PÅ PLATS

*Lokal ekonomi
i teori och praktik*

FÖRORD 7

1. Perspektiv på lokal ekonomi.....10

EMIL SANDSTRÖM & JOSEFINA SYSSNER

2. Lokalekonomi som kunskaps- och forskningsfält.....28

EMIL SANDSTRÖM & JOSEFINA SYSSNER

3. Vad är *lokalt* i den lokala ekonomin?.....46

JOSEFINA SYSSNER & EMIL SANDSTRÖM

4. Lokalekonomisk analys (LEA).....66

REBECCA HANSSON

5. Basekonomi med alternativ logik.....80

PATRIK CRAS

6. Den lokala ekonomins
smörjmedel.....96

YLVA LUNDKVIST FRIDH

7. Kapitalförsörjning i den lokala
ekonomin.....116

ANNIKA LAUREN

8. Storskaleri i lokal ekonomi.....132

ERIK MELIN & JOHAN GADDEFORS

9. Allmänningens återkomst i den
lokala ekonomin.....154

EMIL SANDSTRÖM & HANNES ANAGRIUS

10. Ideella aktiebolag.....174

MATILDA DAHL & JENNY HELIN

11. Hållbar lokal ekonomi genom
kooperativa strukturer.....194

GORDON HAHN, LEIF TYRÉN & EWA ENGDAHL

12. Lokal rådighet och lokal
ekonomi.....216

ULLA HERLITZ & EMIL SANDSTRÖM

13. Lokalekonomiska brytpunkter...240

BJÖRN FORSBERG

FÖRFATTARPresentationer 263

Förord

Sätt ekonomin på plats är en antologi som utforskar lokal ekonomi som ett kunskapsfält och som ett framväxande samhällsfenomen. Ekonomi, i sin ursprungliga definition, handlar om hushållning med knappa resurser och har varit en central fråga genom hela det moderna samhällets historia. Samtidigt har föreställningarna om vad som utgör god ekonomi varierat över tid. Den här boken undersöker hur lokal ekonomi – både som idé och praktik – kan vara en drivkraft för hållbar samhällsförändring samt utgöra ett komplement till andra ekonomiska idétraditioner och strukturer. Boken utforskar de idéer, den politik och de sociala strategier som utvecklas runt lokal ekonomi. Fokus ligger på Sverige, ofta med landsbygden och lokalsamhället som referensram, men även andra utblickar görs. Boken beskriver vad som kännetecknar lokal ekonomi och hur den fungerar i praktiken. Den betonar vikten av att anlägga ett lokalt platsbaserat och relationellt perspektiv på ekonomi och varvar teoretiska resonemang med konkreta exempel.

Titeln *Sätt ekonomin på plats* har en dubbel betydelse och är delvis inspirerad av Lars Ingelstams bok *Ekonomi på plats*, där han utvecklar tankegångar om en samverkansekonomi, som verkar i gränslandet mellan den ideella, offentliga och privata ekonomin. Bokens titel kan dels tolkas som en uppmaning att omforma ekonomin så att den bättre tjänar samhällets behov, dels som ett perspektiv där ekonomin förstås utifrån en platsbaserad ansats – med en geografisk och lokal förankring. Genom att lyfta fram hur ekonomi kan organiseras utefter en sådan ansats visar boken på både möjligheter att utveckla ny kunskap om hållbara ekonomier på lokal nivå som både utmanar och kompletterar gängse föreställningar om vad ekonomi är och hur ekonomi många gånger fungerar i praktiken.

Vi som skriver boken utgörs av en blandning av forskare och praktiker, förenade av ett gemensamt intresse för lokal ekonomi utifrån både teori och praktik. Vi har alla olika disciplinära bakgrunder, ofta med landsbygden och den hållbara ekonomin som utgångspunkt. Andra arbetar inom organisationer som idéburna banker, föreningar och företag, och som har praktisk erfarenhet av att utveckla lokala ekonomier runt om i Sverige. I denna bok delar vi med oss av våra insikter och erfarenheter.

Boken har sin upprinnelse i den nationella konferensen Lokalekonomidagarna, som arrangerats under tjugofem års tid och som samlat tusentals deltagare från hela landet. Den kan ses som en uppföljare till boken *Lokal ekonomi för en hållbar tillväxt* (2005) och är ett resultat av ett lagarbete, där vi arrangerat seminarier där texterna fördjupats genom gemensamma diskussioner och där vi gett feedback på varandras alster.

Vi vill rikta ett stort tack till alla som medverkat till bokens tillkomst. Boken har delvis finansierats genom bidrag från Uppdrag Landsbygd vid SLU samt ett Formas-finansierat forskningsprojekt om lokal ekonomi, vilket möjliggjort redaktörskapet och bidragit till utvecklingen av några av kapitlen.

Ett särskilt tack riktas också till Tobias Barenthin Lindblad på Dokument Press, samt till Thomas Norrby, Tove Berg och Saga Holmgren vid SLU för er värdefulla support vid våra seminarier.

Vi hoppas att boken kan inspirera och bidra till en fördjupad förståelse för vad lokal ekonomi är för något och dess potential att omforma våra ekonomiska system för att möta både samtidens och framtidens utmaningar.

Emil Sandström
Uppsala

Josefina Syssner
Norrköping

9

Allmänningens återkomst i den lokala ekonomin

*Perspektiv på ekonomisk
effektivitet utifrån ett
allmänningegörande
perspektiv*

EMIL SANDSTRÖM & HANNES ANAGRIUS

DET HÄR KAPITLET vänder vi blicken mot våra allmänningar. Allmänningar utgör centrala exempel på kollektiv organisering och har ofta fungerat som en bärande grund för lokala ekonomiers utveckling. Kännedom om ekonomins faktiska och mångfacetterade organisering på lokal nivå är avgörande för det lokalekonomiska kunskapsfältet, men har länge förbisetts inom mer traditionella nationalekonomiska perspektiv. Likaså har synen på effektivitet ofta reducerats till att handla om kostnadsminimering och produktivitetsökning inom ett snävt ekonomiskt ramverk, vilket riskerar att osynliggöra andra former av värdeskapande. Med en vidgad förståelse av vad effektivitet kan innebära och med avstamp i senare års forskning om allmänningar diskuterar vi i detta kapitel hur allmänningar och allmänningegörande processer inte bara utgör ett viktigt fundament för utvecklingen av lokala ekonomier, utan också hur allmänningar kan utgöra ett alternativt och effektivt sätt att utveckla och organisera ekonomin på.

Allmänningar kan i sin mest enkla form ses som de resurser som förvaltas och brukas gemensamt av en grupp människor. De fungerar som ett socialt kitt som binder samman människor för ett gemensamt syfte (Sandström et al., 2017). Historiskt har allmänningen som organiserande princip och som resurssystem utgjort en central motor i den lokala ekonomin som varit avgörande för människors försörjning. Med tiden ersattes de av mer storskaliga och specialiserade produktionsmetoder, ofta med motiveringen att det är ett mer effektivt sätt att organisera ekonomin på. Ett exempel är hur en gemensam brunn i en by blev till en mer organiserad samfällighet, som efterhand ersattes av ett kommunalt vatten- och avloppssystem; eller hur skogsresurser som tidigare användes gemensamt för bete, virke, tjärframställning, vedtäkt och så vidare ersatts av bolagiserade former för storskalig och specialiserad produktion av pappersmassa. På senare tid har allmänningarna återkommit i nya former, som lokala energigemenskaper, odlingsgemenskaper eller som gemenskaper inom den framväxande delningsekonomin. Med en kritisk och breddad syn på begreppet effektivitet och med avstamp i senare års forskning om allmänningar

beskriver vi hur allmänningar och allmänningegörande processer inte bara utgör ett viktigt fundament för utvecklingen av lokala ekonomier, utan också hur allmänningar kan utgöra ett alternativt och effektivt sätt att utveckla och organisera ekonomin på.

Allmänningens historia

När vi tänker på allmänningar går ofta tankegångarna till forna tiders betes- eller byallmänningar¹ som var vanligt förekommande i det förindustriella bondelandskapet. Allmänningarna utgjorde betydelsefulla ekonomiska resurser för många lokalsamhällen. En gång i tiden fanns tiotusentals byallmänningar, socken- och andra sorters allmänningar i Sverige. De utgjorde inte bara en viktig försörjningskälla för många lokalsamhällen, utan fungerade även som ett viktigt socialt kitt, inte minst på landsbygden. I takt med samhällets centralisering och strukturomvandling, genom skiftesreformer, kommunsammanslagningar (se även Ulla Herlitz och Emil Sandström i kapitel 12) samt en allmän strävan efter effektivitet under stordriftsfördelarnas försorg (*economies of scale*), förlorade allmänningen gradvis sin ekonomiska och organisatoriska betydelse för många lokalsamhällen.

När marknadsekonomin och kapitalismen etablerades som den dominerande ekonomiska modellen för resursallokering ge-

1 En byallmänning är en typ av allmänning som gemensamt brukas av en by eller ett lokalsamhälle, där invånarna har rätt att använda marker, skog, vatten och andra resurser för till exempel bete, ved och fiske. Byallmänningarna förvaltades av byalag, som oftast bestod av markägare. De samlade ofta in medel för gemensamma projekt, tog initiativ till vägbyggen och drev frågor som rörde byns utveckling och välfärd. Efterhand har byalagens roll förändrats, och idag behöver de inte enbart bestå av markägare, utan kan även inkludera andra i lokalsamhället som arbetar med frågor som rör bygden utveckling.

nomgick allt fler resurser en varufieringsprocess² (eng. *commodification*). Tidigare allmänt tillgängliga och kollektivt förvaltade tillgångar, som skogs-, ängs- och slättermarker, sjöar och vattendrag, integrerades successivt i marknadens prislogik och erhöll ett monetärt värde (se till exempel Merchant, 1989; Harvey, 1989, 2005). Människors arbetskraft och tid omvandlades till varor, som i ökad utsträckning såldes på arbetsmarknaden och bidrog till att tidigare lokala gemenskaper ersattes av en uppdelning i nya fritids- och arbetsgemenskaper (Gunnarsdotter, 2005).

Effektiviseringssträvanden bidrog till att människors och djurs muskelkraft i större utsträckning ersattes av maskiner, en omställning som möjliggjordes genom riklig tillgång på billig fossil energi.

Samtidigt bidrog utbyggnaden av transportinfrastruktur och tillgången till expanderande marknader till en allt mer specialiserad och storskalig produktion. Resurser som tidigare framställdes och brukades lokalt kom gradvis att ersättas av importerade och industriellt tillverkade varor. I detta sammanhang framstod gemensamt organiserade och multifunktionella allmänningar som ineffektiva i jämförelse med produktionsmodeller som prioriterade kostnadsminimering och maximal avkastning av enskilda nyttigheter.

En tydlig konsekvens av denna omvandling var att tidigare mångbrukade allmänningar – exempelvis skogar som använts för bete, virke, ved, kol- och tjärframställning – nu började betraktas främst utifrån sin potential att generera avkastning från en enda vara. Jord- och skogsbruket utgör särskilt tydliga exempel på hur det gemensamma och mångfunktionella bruket av resurser i det agrara landskapet successivt trängdes undan till förmån för mer specialiserade och storskaliga produktionsformer.

2 Varufiering beskriver den process genom vilken något utan monetärt värde, som står utanför marknaden, får ett monetärt värde och integreras i marknaden. Processen omvandlar relationer som tidigare var opåverkade av handel till monetära transaktioner.

Den här strukturuomvandlingen drevs emellertid inte bara på av ökad teknisk och allmän ekonomisk effektivitetssträvan utan också av en förändrad resursfördelning – produktionsmedel och investeringar koncentrerades i allt högre grad till aktörer med större kapitaltillgångar, där de ekonomiska vinsterna fördelades asymmetriskt. Många fick visserligen ökade monetära inkomster, men samtidigt blev allt fler beroende av lönearbete och allmänningarnas sociala sammanhållning eroderade.

Kritiska röster höjdes mot att allmänningarna trängdes undan, och i samband med att markerna i norra Sverige skulle skiftas under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet – genom den så kallade avvitringen – inrättades nya skogsallmänningar som ett försök att skydda de skogsägande bönderna från att deras mark köptes till underpris av skogsbolag genom ohederliga metoder, så kallat baggböleri (Sandström et al., 2017). Baggböleri är ett begrepp som ursprungligen syftade på olaglig eller oetisk avverkning av skog, särskilt på kronans (statens) mark eller mark som tillhörde allmänningsskogar och enskilda bönder. Termen härstammar från mitten av 1800-talet och har sitt ursprung i de skandaler som omgärdade Baggböle sågverk utanför Umeå. Senare kom begreppet baggböleri även att användas för att beskriva hur skogsbolag köpte virke eller skogsfastigheter av bönder till alltför låga priser eller genom ohederliga metoder. Ett återkommande påstående är att säljarna först supits fulla och därefter lurats att skriva på kontrakten.

Avvecklingen av allmänningar på andra håll i världen kännetecknades av mer hänsynslösa och dramatiska förlopp, som privatiseringen av allmänningar i England på 1600-talet, eller koloniseringen och privatiseringen av allmänningar på den afrikanska och amerikanska kontinenten. Konflikter och undanträngning av allmänningar pågår fortfarande, exempelvis genom *land grabbing* i det globala syd och på samebyarnas kollektivt förvaltade renbetesmarker i Sápmi (se till exempel Angus, 2023).

Många allmänningar har emellertid överlevt senare produktionssystem och är antingen bevarade eller har anpassats till nya sociala och ekonomiska förhållanden. Deras funktion och bety-

delse har förändrats över tid – från att huvudsakligen betraktas som ekonomiska resurser till att alltmer bli betydelsefulla sociala resurser som skapar utrymme för nya former av kollektivt handlande. Vissa allmänningar har utvecklats till dynamiska miljöer för social och ekonomisk aktivitet och interaktion, medan andra som förblivit ekonomiskt marginella fortfarande spelar en viktig roll som mötesplatser för lokalekonomiska initiativ (Sandström et al., 2017). Det är till exempel inte ovanligt att kvarvarande allmänningar, som en gång i tiden användes för omfattande bete, vedtäkt, slätter, kolframställning, virke och så vidare, numera är föremål för annan typ av ekonomisk och social aktivitet. Det är runt spillrorna av forna tiders allmänningar som man anlägger gemensamma bryggor, sätter upp midsommarstången och anordnar gemensamma festligheter. På en del allmänningar har man också utvecklat bygdegårdsverksamheter, friluftsmuseer, kooperativa förskolor med mera, vilka blivit betydelsefulla mötesplatser och institutioner för utvecklingen av lokalekonomiska initiativ. Denna flexibilitet och anpassningsförmåga har gjort det möjligt för många lokalsamhällen att överleva och anpassa sig genom perioder av stora förändringar. Genom allmänningarnas kontinuerliga reproduktion har de varit avgörande för många lokalsamhällens kontinuitet och motståndskraft, trots att de periodvis varit utsatta för konflikter och återkommande strukturomvandlingar (Sandström et al., 2017).

Förändrade perspektiv på allmänningar

Under senare tid har allmänningarna fått förnyad uppmärksamhet både inom forskningen och i praktisk tillämpning. Flera nya former av allmänningar har tillkommit och utvecklats. Inom forskningen har synen på allmänningar genomgått en förvandling. Längre betraktades de som ineffektiva historiska företeelser som bidragit till resursförstöring och överexploatering, vad som kommit att kallas allmänningarnas tragedi. Den tanken utvecklades i den mycket inflytelserika artikeln ”The Tragedy of the Commons”

(1968), där biologen Garrett Hardin beskrev hur en fiktiv betesmark organiserad som en allmänning oåterkalleligt kommer att leda till att herdarna maximerar sin vinst på bekostnad av alla andra herdar och allmänningen (resursen) som sådan. Hardin drog slutsatsen att gemensamt förvaltade resurser (allmänningar) antingen måste privatiseras eller förstatligas för att undvika utarmning och överexploatering (Hardin, 1968). Denna syn på ägande fick stort genomslag, påverkade både forskning och policyutveckling under de följande decennierna och bidrog till att många allmänningar världen över försvann (Ostrom, 1990).

Under 1990-talet började dock föreställningen om allmänningarnas oundvikliga tragedi att ifrågasättas och idag ses allmänningarna oftare som betydelsefulla lösningar på många av vår tids resurs- och miljöutmaningar. En central person i denna kritik var statsvetaren Elinor Ostrom (vinnare av ekonomipriset till Nobels minne), som visade att människor faktiskt kan samarbeta och förvalta gemensamma resurser på ett hållbart sätt. I sitt verk *Governing the Commons* (1990) visade Ostrom genom spelteori och empiriska exempel på hur lokalsamhällen världen över utvecklat lokala regelverk för att hantera gemensamma resurser utan behov av statlig kontroll eller privatisering, och hur dessa ”överlevt” och bidragit till upprätthållande av lokala ekonomier i vitt skilda sammanhang runt om i världen. Ostrom betonade vikten av delaktighet i beslut, rättvisa, lokal rådgivning och kontroll av resurserna. Det Hardin beskrev var i själva verket, enligt Ostrom, ett system där inga regler för resursförvaltning utarbetats.

På senare tid har Ostroms forskning mött kritik. Hennes analys av samförvaltningen av allmänningar bygger på en nationalekonomisk ansats med spelteoretiska antaganden om maximering av egennytta. Detta innebär att endast de fysiska resurserna ses som en tillgång, medan kommunikationen och organiseringen kring resurserna ses som transaktionskostnader – det vill säga de kostnader som uppstår för att koordinera användning, förhandla fram och säkerställa att regler följs. Kritiker menar att detta perspektiv inte tillräckligt beaktar de oförutsedda händelser och värden som upp-

står när människor organiserar sig kring gemensamma resurser och resurssystem (se till exempel Sandström, 2008 och Cleaver, 2017).

Kritiken har bidragit till att senare tiders forskare har börjat använda begreppet *allmänning* i verbaliserad form – att ”allmänningegöra” (eng. *commoning*) – för att betona att allmänningarna utgörs av dynamiska sociala miljöer som formas av aktörerna tillsammans med den fysiska miljön. Begreppet allmänningegöra belyser också de många icke-monetära värden, såsom tillit, relationer, samarbetsförmåga, kunskap och identitet, som utvecklas när människor organiserar sig och utvecklar något tillsammans. Att allmänningegöra handlar med andra ord om att tillgängliggöra resurser, oavsett hur de ägs juridiskt, för gemensamt bruk och förvaltning till nytta för både gruppen och för en bredare allmänhet (Linebaugh, 2009; Sandström, 2024). Den gemensamma förvaltningen utgörs av sociala processer, som i detta perspektiv inte främst ses som transaktionskostnader, utan snarare som resurser. Allmänningen utgörs således av både de fysiska resurserna, gruppen och reglerna och sammanför människor för ett gemensamt syfte och ofta till en gemensam plats (Bollier och Helfrich, 2015; Sandström, 2008, 2017).

Allmänningbegreppet har under senare tid också överförs till andra tillämpningsområden, som när man talar om ”digitala allmänningar”, i betydelsen öppen källkod, fildelning, öppna kostnadsfria plattformar och databaser (till exempel Wikipedia). Begreppet allmänningar kan alltså syfta även på immateriella, icke-platsbundna resurser och tillgångar som information, kunskap eller kultur. Det har också föreslagits att flera manifestationer av den så kallade icke-vinstdrivna delningsekonomin, där delandet sker utanför den monetära marknaden, borde kunna betraktas som allmänningar (Kostakis och Bauwens, 2014).

Effektiva allmänningar

Som tidigare nämnts har allmänningar historiskt betraktats som ineffektiva. Det beror dels på de transaktionskostnader som förknippades med förvaltningen – människor som förvaltar något tillsammans behöver lägga tid på att komma överens om hur förvaltningen ska gå till. Det beror också på att allmänningarnas mångsidiga användning ansågs vara oförenlig med den specialisering som var avgörande för att maximera produktivitet och minimera kostnader. Att hänvisa till effektivitet eller produktivitet är en av de vanligaste motiveringarna för en önskvärd ekonomisk politik. Effektivitet handlar om att få ut mer värde ur en given insats. Inom konventionell national- och företagsekonomi definieras effektivitet ofta som förmågan att maximera värdet av en given insats, där både insatser och utfall primärt mäts i monetära termer. Detta innebär att främst aktiviteter som genereras via monetära transaktioner tillerkänns värde, medan nyttor som existerar utanför den formella marknaden – som offentliga kostnadsfria tjänster, hemarbete, volontärbete, lokalt samarbete eller delning av saker – osynliggörs.

Denna reduktionistiska syn på effektivitet förmår emellertid inte fånga allmänningarnas funktionsintegrerande och multifunktionella roll, alltså förmågan att utveckla och integrera en mångfald av nyttor och värden. Funktionsintegrering är ett begrepp som ofta används inom samhällsplanering. Det syftar på att kombinera och samordna olika funktioner eller verksamheter inom ett system för att öka den totala nyttan i förhållande till resursanvändningen – det vill säga ökad effektivitet utifrån en vidare syn. Närliggande begrepp är synergier, där olika aktiviteter, initiativ eller samarbeten förstärker varandras nyttoeffekter och bidrar till en större totalnytta. En sådan flerdimensionell syn på effektivitet utmanar konventionella ekonomiska modeller genom att inkludera en mångfald av både direkta och indirekta nyttor samt nyttan av självaste ”integreringen” av olika nyttor. Till exempel, när skogsbrukets avkastning i biomassa ökar, så ökar effektiviteten enligt den konventionella effektivitetssynen, medan skogens bidrag till andra värden, såsom skogens sociala och miljömässiga värden, ofta förbises – något som

delvis beror på att dessa värden är svåra att kvantifiera monetärt.

En betydande del av de kostnadsbesparingar som förknippats med effektivitet har i själva verket visat sig vara kostnadsförskjutningar i tid och rum. Alf Hornborg (2013) beskriver hur tekniska framsteg kan ge sken av ökad effektivitet genom minskad arbetsinsats i fabriker och lägre monetära kostnader per producerad enhet. Han påpekar dock att dessa besparingar främst härrör från att råvaror till maskindelar och insatsvaror utvinns på platser där arbetskraft och markexploatering har ett lägre pris. Besparingen är således en förskjutning av kostnader snarare än en faktisk effektivisering. På liknande sätt skiljer Giorgos Kallis (2018) mellan genuin effektivisering och teknikens förmåga att mobilisera mer ”lagrat arbete”, genom användningen av fossila bränslen. Att effektivisera handlar således inte alltid om att göra mer med mindre, utan snarare om att frigöra tidigare lagrade energiresurser, vilket endast kan upprätthållas så länge dessa energikällor är tillgängliga.

Att samarbeta för ett gemensamt syfte kan också bidra till att skapa mening och sammanhang, oavsett materiell avkastning. Det som ofta betraktas som transaktionskostnader kan i många fall snarare betraktas som investeringar i socialt kapital, i relationer, nätverk och tillit, för att uppnå gemensamma mål. Den ”avkastning” som dessa investeringar genererar behöver inte heller nödvändigtvis vara monetära, utan kan istället manifesteras i form av ökade kunskaper, stärkt samverkan och ökad social sammanhållning. I dagens ekonomi, där samarbete och nätverksbyggande är avgörande för företags överlevnad, spelar detta sociala kapital en nyckelroll inte bara för att forma nya allmänningar utan också för utvecklingen av konventionella marknader (se till exempel Putnam, 2000; Rothstein, 2005).

Allmänningegörande och lokal ekonomi på Östergarnslandet

På gotländska Östergarnslandet har man under flera år utvecklat nya allmänningar som en integrerad del av den lokala ekonomin. Det hela började, som på många andra platser på svenska landsbygden, med att den gamla skolan – en byggnad som byborna en gång själva varit delaktiga i att uppföra, men där skolverksamhet nu inte längre bedrevs – hotades av utförsäljning från kommunen. Kommunens beslut att sälja skolbyggnaden väckte starkt lokalt engagemang, vilket bidrog till en mobilisering av människor, kompetenser och kapital. En förening bildades, Nygarns utvecklingsbolag, som lyckades köpa loss skolan från kommunen genom att boende köpte andelar i utvecklingsbolaget. Andelarna utgjorde sedan grundplåten för köpet av skolan.

Idag är den gamla skolbyggnaden återigen en central mötes- och arbetsplats för bygden. Där huserar numera en året-runt-öppen restaurang som serverar lokalproducerad mat samt ett företagshotell med tio lokala företag som hyresgäster. Skolan inrymmer också ett gemensamt kontor för Nygarns utvecklingsbolag samt ett större mötesrum för bygdens olika föreningar. Efter skolbyggnadens ”räddning” har utvecklingen fortsatt. Östergarnsborna har bland annat bildat en lokal fiberförening (Gammelgarns fiber) som förser samhället med förstklassig internetuppkoppling. De har byggt ett eget VA-nät som förser fyrahundra hushåll på Östergarnslandet med avsaltat vatten med hjälp av solenergi, där det renade avloppsvattnet används för att bevattna närliggande åkrar i tider av torka.

I samarbete med Gotlands Energi har man också finansierat, projekterat och byggt en solcellspark. Solcellsparken ägs och administreras av ytterligare en ekonomisk förening (Austerland Energi). För att bli medlem behöver man ha ett anslutningsavtal för elnät inom Östergarnslandet samt betala en engångsavgift för de antal kilowattimmar man vill vara med och producera. Långtgående planer finns också på att lagra överskottsenergin som produceras under sommarhalvåret genom att tillverka biokol, genom pyrolys, av vedråvara från gårdar i närheten. Biokolet som produceras kan

sedan användas som energikälla på vintern, som kolfilter för avsaltningssanläggningen, som grillkol eller som ett kombinerat jordförbättringsmedel och kolsänka för lantbrukare i närheten.

Exemplet Östergarn visar hur nya allmänningar, i form av nya VA-, fiber- och energigemenskaper, bidrar till att lokalisera och demokratisera ekonomin genom att decentralisera beslutsfattandet. De allmänningegörande processerna har stärkt lokalinvärnarnas rådgivning över resurserna i närområdet och bidragit till att säkerställa att mer kapital, fler arbetstillfällen och resurser stannar och återcirkulerar inom bygden, samtidigt som invånarna på Östergarnslandet har blivit "prosument" (producenter och konsumenter samtidigt) av förnybara resurser såsom rent vatten, näringsämnen och solkraft.

De allmänningegörande processerna har också bidragit till att nya relationer utvecklats i lokalsamhället, vilket gjort det möjligt att ta tillvara på olika kompetenser och skapa förutsättningar för kontinuerligt lärande; fler får en djupare förståelse och känner delaktighet och ansvar för de olika verksamheterna. De nya allmänningarna är också exempel på en kostnadseffektiv förvaltning genom funktionsintegrering. Skolbyggnaden fungerar numera som en central mötesplats för olika ändamål och aktiviteter, vilket gör byggnaden mer effektiv i sin användning än tidigare. Genom gemensamt ägande och bruk av VA-anläggningar, solcellspark, skolhus och fibernät förbättras också den lokala handelsbalansen och möjliggör på så vis en mer lokalt baserad och cirkulär ekonomi än tidigare.

Effektiva allmänningar i delandekonomin

Som tidigare nämnts kan flera uttryck inom den icke-vinstdrivna delningsekonomin betraktas som en form av allmänningar (Kostakis och Bauwens, 2014) och allmänningegörande processer. Delningsekonomi innebär att resurser som prylar, lokaler eller transporter görs tillgängliga för fler, genom att underutnyttjade resurser

delas temporärt mellan individer, företag eller organisationer (Toon och Koen, 2015). Grundtanken är att effektivisera resursanvändningen genom gemensamt nyttjande och delning av resurser. När delningen sker utan betalning fångas dock dessa värden sällan upp av konventionella monetära effektivitetsmått, då dessa främst mäter effektiviteten av tjänster och varor som omsätts på en marknad.

Så kallade cykelkök illustrerar utmärkt denna dynamik utifrån ett allmänningegörande perspektiv. Cykelkök är öppna och inkluderande verkstäder där folk hjälps åt att laga cyklar, lånar verktyg, byter delar och ger nytt liv åt gamla cyklar som annars kanske hade slängts. Köken utgör sociala mötesplatser där man delar erfarenheter och kunskaper om cyklar såväl som helt andra ämnen. Konceptet, som ursprungligen kommer från USA, har dykt upp i svenska storstäder som Malmö, Göteborg och Stockholm, där de fyller en viktig funktion i tätbebyggda områden med korta pendlingsavstånd (Sveriges Natur, 2021). Cykelköket genererar således inte bara fullt fungerande cyklar, tillgång till verktyg och kunskaper, utan bidrar också till att nya kontakter, vänskaper och granngemenskaper utvecklas. Allt utan att en enda vara säljs eller att någon lön betalas ut, då cykelkök ofta baseras på frivilliginsatser och merparten av hyreskostnaderna täcks av medlemsavgifter eller genom bidrag (Bradley och Pargman, 2017; Bagarmossens cykelkök, 2024).

Med tanke på de omfattande ”nyttor” cykelköken genererar i relation till den begränsade materiella och energimässiga insatsen kan de betraktas som synnerligen effektiva. Utifrån konventionella ekonomiska effektivitetsmått skulle däremot den tid som deltagarna ägnar sig åt att laga cyklar och engagera sig i cykelkök betraktas som en transaktionskostnad. De som deltar och engagerar sig i cykelköken skulle dock sannolikt beskriva denna tid som värdefull i sig själv, som en privatekonomisk besparing och en meningsfull investering i både kunskap och sociala relationer. Vidare premierar den dominerande tillväxtbaserade ekonomiska modellen många gånger produktion av nya cyklar framför underhåll och delning

av befintliga, trots att det senare innebär ett mer resurseffektivt nyttjande av materiella tillgångar. Utifrån konventionella effektivitetsmått är produktionen av nya cyklar effektivare än att förlänga cyklars livslängd, så länge produktionskostnaderna av nya cyklar minskar. På det här sättet osynliggörs den samhällsekonomiska nytan av delning, underhåll och gemensam resursanvändning i konventionella ekonomiska effektivitetsanalyser, trots dess avgörande betydelse för hållbarhet och resursoptimering (resurshushållning).

Ett annat exempel är Hoffice, en metod där distansarbetare och egenföretagare organiserar gemensamma arbetsdagar i varandras hem och stöttar varandras arbetsprocesser genom en strukturerad modell som efterliknar det stöd och de ramar en traditionell arbetsplats erbjuder (Local Futures, 2017). Konceptet Hoffice kan i det här sammanhanget ses som både en allmänning och en allmänningegörande process, där arbetsplatser och arbetsprocesser delas och organiseras gemensamt av en grupp människor. Behovet av och kostnaderna för kontorsytor minskar, samtidigt som det bidrar till nya arbetsgemenskaper, kunskapsutbyten och nätverk i närområdet.

En rad liknande initiativ som speglar nya allmänningegörande processer inom den icke-vinstdrivna delningsekonomin (eller den kollaborativa ekonomin, som den också kallas) har vuxit fram världen över. Dessa initiativ involverar utbyte av både prylar och kunskaper och drivs av kommuner, föreningar, företag eller privatpersoner som går samman. Det kan handla om öppna verkstäder där lokaler och verktyg kan användas av alla, fritidsbanker som erbjuder sport- och friluftsutrustning för utlåning, samt gemensamhetsodlingar där arbete och skörd delas. Även om offentliga och privata aktörer tillhandahåller gemensamma nyttigheter (till exempel kollektivtrafik och bibliotek) och privata aktörer erbjuder uthyrningstjänster, saknar dessa oftast den samskapande, delaktiga och demokratiska struktur som kännetecknar många av dagens ”nya” allmänningar och allmänningegörande processer. Det som särskiljer allmänningen som organiserande princip från exempelvis en privat eller offentlig utförare är att distinktionen mellan arbete och nytta är mer flytande. Till skillnad från rolluppdeleningen

mellan utförare och deltagare, anställda och kunder, producenter och konsumenter, kan samma personer i allmänningegörande processer ofta inneha flera roller samtidigt.

Delningsekonomin kan också bidra till att göra ekonomin mer lokal och cirkulär. Trots att cirkulär ekonomi blivit en alltmer accepterad och etablerad målsättning hos våra beslutsfattare (United Nations Economist Network, 2022) har huvudprincipen för en cirkulär ekonomi inte fått lika stort gehör – principen att i första hand cirkulera produkter inom närområdet och i andra hand återvinna avfall, det vill säga att premiera användning framför nyproduktion och enskilt bruk, eftersom det senare kräver betydligt mer energi och naturresurser (Ellen MacArthur Foundation, 2024). Framväxten av sociala medier och digitala plattformar har förenklat processen att sammanlänka individer för att möjliggöra delning av underutnyttjade resurser. Vinstdrivande plattformsföretag har varit snabba med att etablera sig i detta infrastrukturbygge för kommunikation. Det är emellertid främst genom fysiska och återkommande möten som relationer, tillit och samarbetsförmåga genereras och där delandet blir till ett allmänningegörande som också stärker den lokala ekonomin.

Allmänningen som organiserande princip

Kunskap om hur ekonomin organiseras och hur ”värde” skapas på lokal nivå är viktig för förståelsen av lokalekonomisk utveckling. I detta kapitel har vi lyft fram allmänningar – såväl historiska som samtida – som en organiseringsform som möjliggör värdeskapande bortom marknadens och statens logik.

Vi har beskrivit hur nya allmänningar har vuxit fram genom delningsekonomin och olika lokalekonomiska initiativ och visat hur allmänningar kan erbjuda en alternativ väg för ekonomins organisering, samt att de, till skillnad från tidigare påståenden, kan vara effektiva när ett bredare spektrum av värden beaktas. Allmänningar och allmänningegörande processer kan i det här

sammanhanget förstås som både ett komplementärt och effektivt sätt att organisera samhällsekonomin på, där varken marknadens mekanismer eller statlig styrning ensam står i centrum för hur resursallokering ska gå till.

Till skillnad från de konventionella effektivitetsmåttens fokus på maximering av ett enskilt värde, erbjuder allmänningen som organiserande princip ett systemiskt perspektiv på effektivitet som gör det möjligt att balansera och utveckla flera olika ekonomiska, sociala och ekologiska värden samtidigt. Exempelvis kan resurser som förvaltas genom en allmänning både bidra till att utveckla lokalekonomiska verksamheter, bevara ekosystemtjänster och fungera som en social mötesplats – funktioner som sällan fångas i konventionella effektivitetsmått. Allmänningen som organiserande princip kan också bidra till att lokalisera och demokratisera ekonomin och göra ekonomin mer cirkulär och meningsfull för dess användare. Vårt exempel från Östergarn på Gotland illustrerar hur lokalboende har utvecklat nya allmänningar för en mångfald av samhällsnyttiga funktioner och hur dessa fungerar som en ”motor” för den lokala ekonomin, där tillgångar och inkomster cirkulerar inom närområdet – en dynamik som, till skillnad från det fossilberoende konkurrensutsatta ekonomiska systemet, drivs av samarbete, tillit och samskapande processer. Cykelkök, Hoffice och liknande koncept inom den framväxande delningsekonomin visar också på ett tydligt sätt hur ekonomin kan verka mer hushållande (effektivt) genom olika allmänningegörande processer. Istället för att var och en av oss har en verktygsbod, en bil, en båt och så vidare kan vi sambruka, genom att dela och låna av varandra, samtidigt som delningsekonomin bidrar till att nya mellanmännsliga relationer och kunskaper utvecklas inom ett närområde. En ekonomi baserad på allmänningar hjälper oss med andra ord att hushålla med resurser och bidra till att göra ekonomin både effektiv och relationell.

Litteratur

- Angus, I. (2023). *The War Against the Commons: Dispossession and Resistance in the Making of Capitalism*. Monthly Review Press.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Bagarmossens cykelkök (2024). *Om cykelköket*.
<https://bagarmossenscykelkok.se/om-bagarmossens-cykelkok/> [Hämtad: 13 september 2024].
- Bollier, D. och Helfrich, S. (2015). *Patterns of Commoning*. Levellers Press.
- Bradley, K. och Pargman, D. (2017). *The sharing economy as the commons of the 21st century*. Cambridge Journal of Regions 10, 231–247. <https://academic.oup.com/cjres/article/10/2/231/3003399> [Hämtad: 12 juni 2024].
- Cleaver, F. (2017). *Development Through Bricolage: Rethinking Institutions for Natural Resource Management*. London: Routledge
- Ellen MacArthur Foundation (2024). *What is a circular economy?* <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview> [Hämtad: 5 maj 2024].
- Gunnarsdotter, Y. (2005). *Från arbetsgemenskap till fritidsgemenskap: den svenska landsbygdens omvandling ur Locknevis perspektiv*. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Hardin, G. (1968). *The Tragedy of the Commons*. Science, 162(3859), 1243–1248.
- Harvey, D. (1989). *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press
- Kallis, G. (2018). *The Degrowth Alternative: A Pathway to a Sustainable Future*. Springer.

- Kostakis, V. och Bauwens, M. (2014). *Network society and future scenarios for a collaborative economy*. Palgrave Pivot.
- Linebaugh, P. (2009). *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. University of California Press.
- Local Futures (2017). *Bringing People Together in "The Age of Loneliness"*. | by Local Futures | Medium.
<https://localfutures.medium.com/bringing-people-together-in-the-age-of-loneliness-b821030faa78> [Hämtad: 11 februari 2025].
- Meelen, T. och Koen, F. (2015). *Stop Saying Uber Is Part Of The Sharing Economy*. <https://www.fastcompany.com/3040863/stop-saying-uber-is-part-of-the-sharing-economy> [Hämtad: 13 juni 2024].
- Merchant, C. (1989). *Ecological Revolutions: Nature, Gender, and Science in New England*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Rothstein, B. (2005). *Sociala fällor och tillitens institutioner*. SNS Förlag.
- Sandström, E. (2008). *Reinventing the Commons – Exploring the Emergence of Local Natural Resource Management Arrangements*. Doctoral thesis No. 2008:48, Faculty of Natural Resources and Agricultural Sciences, SLU.
- Sandström, E., Ekman, A., & Lindholm, K-J. (2017). Commoning in the periphery – the role of commons for understanding rural continuities and change. *International Journal of the Commons*, 11(1), 508–531. DOI: 10.18352/ijc.729.

Sandström, E., Ortman, T., Watson, C. et al. (2024). Saving, sharing and shaping landrace seeds in commons: unravelling seed commoning norms for furthering agrobiodiversity. *Agric Hum Values* (2024). <https://doi.org/10.1007/s10460-024-10581-4>

United Nations Economist Network (2022). *New economics for sustainable development – Circular economy*.

Boken är utgiven med stöd av Formas (Lokal ekonomisk hållbarhet och utveckling på Sveriges landsbygder, 2022-01090) och Sveriges lantbruksuniversitet (SLU Uppdrag Landsbygd)

© Dokument Press och samtliga upphovspersoner

Första upplagan

TRYCK Polen 2025

ISBN 978-91-89944-10-7

FOTO Sidan 228 Don Titelman, sidan 231 Henrik Andersson

REDAKTÖR Emil Sandström och Josefine Syssner

FÖRLAGSREDAKTÖR Tobias Barenthin Lindblad

KORREKTUR Christian Ekvall

GRAFISK FORM Sebastian Wadsted

Dokument Press

Årstavägen 26

120 52 Årsta

hello@dokumentpress.com

dokumentpress.com

